

din Mübârek Şah'ın fakirleri gözetin, tasavvuf ehlini seven bir kişi olduğunu kaydetmiştir.

Arakanlılar'ın kralı Bosaw-Pyu 1459'da Çitagong'u işgal etti. Bu tarihten 1512 yılına kadar geçen sürede şehrin tekrar müslüman hâkimiyetine girip girmediği tesbit edilememekte, ancak bu dönemde Rükneddin Berbek Şah'ın (1460-1474) kumandanlarından Rasti Han tarafından şehirde bir mescid yaptırıldığı bilinmektedir. 1512'de Bengal Sultanı Seyyid Alâeddin Hüseyin Şah Arakanlılar'ı yenerek şehre hâkim oldu ve buraya Fethâbâd adını verdi. Bengal'in son bağımsız sultanı Gıyâseddin Mahmud Şah'ın (1533-1539) ilk yıllarında hücum etmeye başlayan Portekizliler 1538'de şehre hâkim oldular. Karrânîler sülâlesinden Bengal'e hâkim olan Süleyman Karrânî (1564-1572) ve oğlu Dâvud Şah Karrânî (1572-1576) Çitagong'da bulundularsa da 1576'da Racmahal Savaşı'ndan galip çıkan Bâbürlüler'den Ekber Şah şehri ele geçirdi. 1587'de şehri tekrar Arakanlılar aldılar, ancak 1590'da Portekizliler yine ağırlıklarını hissettirmeye başladılar. O dönemde önemli bir liman şehri olan Çitagong, Bengal körfezi kıyılarında dolaşan Portekizli ve Arakanlı denizciler arasında devamlı surette el değiştirdi. Nihayet 1666 yılında Bâbürlü Hükümdarı Evrengzîb'in Bengal Valisi Nevvâb Şâyes-te Han kesin olarak şehri Arakanlılar'dan aldı. Fetihden sonra İslâmâbâd adını alan ve 1760 yılına kadar Bâbürlüler'in doğrudan yönetiminde kalan şehirde Şâyes-te Han'ın oğlu Büzürg-Ümmid Han tarafından Bâbürlü mimarisinde büyük bir cami inşa edildi. Çitagong son nev-vâb Mîr Kasım Han zamanında İngiliz iş-gali altına girdi (1760).

Kalkûta'dan sonra Bengal körfezinin en önemli limanı olan Çitagong demir-yolu ile Asam'a bağlıdır. Yakın dönemde, yurt dışına mal sevkinin çoğaltılabil-mesi amacıyla ihracatı geliştirme bölge-si ilân edilen bu bölgedeki şirketler it-halât muamelelerinden ve vergilerden muaf tutulmuşlar ve gerekli malları bölgeye ithal ederek bu yolla geniş çapta ihracat yapmaya başlamışlardır. Böylece Çitagong liman bölgesi ülkenin kal-kınmasında önemli rol oynamaktadır.

Çitagong bölgesinde yerli halkın ya-nında çok değişik kökenli göçmen un-surlar da bulunmaktadır. Bunlar ara-sında, ataları Arap ülkelerinden gelmiş olanlar önemli bir yekûn tutmakta ve % 75'i müslüman olan halk arasında bu

Arap kökenli nüfus sebebiyle yayılan Arapça'nın tesiri açıkça görülmektedir. Çitagong'da Hint-İslâm mimarisinin çok güzel yapı örneklerine rastlanır. Şehir merkezine 6 km. kadar mesafede meş-hur mutasavvıf Bâyezîd-i Bistâmî'nin adı-na XVIII. yüzyılın başlarında inşa edil-miş olan Bâyezîd-i Bistâmî Camii, Der-gâhı ve Türbesi bulunur. Ancak mahallî tarihçi Hamîdullah Han türbenin gerçek-ten Bâyezîd-i Bistâmî'ye ait olamayaca-ğını, çünkü İran'dan ayrılmadığı bilinen Bistâmî'nin Bengal'e geldiğinin tesbit edilemediğini söyler. Muhtemelen bu-rası Bistâmî'ye hürmeten kurulmuş bir makamdır. XIV. yüzyıl ulemâ ve muta-savvıflarından Şeyh Bedrülâlem'in şehir merkezinde bulunan ziyaretgâhı ile Der-gâh-ı Penç Pîr diye bilinen beş muta-savvıf kabri şehirdeki önemli ziyaret yer-lerindendir. "Kadem-i resûl" veya "ka-dem-i mübârek" diye meşhur olan Hz. Peygamber'in Topkapı Sarayı'nda mu-kaddes emanetler arasında bulunan ayak izinin bir benzeri de 1719'da Resulna-gar'da yapılmış olan bir mescidde mu-hafaza edilmektedir. Yine 1719'da inşa edilen Hamza Han Camii şehrin az dışın-da ve Bağ-ı Hamza denilen yerdedir. Çi-tagong'un dışında 13 km. kuzeyde Ku-mira civarında bulunan Hamîd Han Camii XVI. yüzyıla ait olan eserler arasındadır. Sandvip adasını Portekizliler'den temiz-leyen kumandan Dilâver Han'ın 1618-1622 yılları arasında adada yaptırdığı kale ile cami ise Çitagong bölgesindeki Hint - Türk mimarisinin en güzel örne-ğidir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Battûta, *Tuhfetü'n-nüzzâr*, II, 698-699; Ghulam Husain Salim, *A History of Bengal*, Delhi 1975, s. 10, 41, 227; *The History of Bengal* (ed. J. N. Sarkar), Dacca 1976, II, 373-375, 377-387; Syed Mahmudul Hasan, *Muslim Monuments of Bangladesh*, Dacca 1980, s. 33-40; *The Far East and Australasia 1988*, London 1987, s. 214, 220, 222; "Çittagong", *İA*, III, 438; A. H. Dani, "Chittagong", *EJ²* (İng.), II, 31-32.

MUSTAFA L. BİLGE

ÇİVİZÂDE MEHMED EFENDİ

(ö. 995/1587)

Osmanlı şeyhülislâmı.

937 (1530-31) yılında İstanbul'da doğ-du. Şeyhülislâm Çivizâde Muhyiddin Meh-med Efendi'nin oğludur. 950'de (1543) babası ile birlikte hacca gitti. Döndükten sonra Pervîz Efendi, Taşköprizâde Ah-med Efendi, Karesili Hasan Efendi, Mâlul

Emîr Efendi'den ders aldı ve 959 (1552) yılında Abdurrahman Efendi'den mülâ-zım oldu. 1557-1564 yılları arasında Ka-sımpaşa, Mihrimah Sultan, Sahn-ı Semân, Ayasofya ve Süleymaniye medreselerin-de müderrislik yaptı. Daha sonra kadılı-ğa geçerek 1569'da Şam, bir yıl sonra Mısır, 1572'de Bursa, ardından Edirne ve 1575'te de İstanbul kadısı oldu. Ay-nı yıl Anadolu kazaskerliğine, 1577 ve 1581'de iki defa Rumeli kazaskerliğine tayin edildi. 21 Ocak 1582 tarihinde Mâ-lulzâde Mehmed Efendi'nin yerine şey-hülislâmlığa getirildi. Beş yıl üç ay kadar bu makamda kaldıktan sonra 6 Mayıs 1587'de vebadan öldü ve Eyüp'te baba-sının yanına defnedildi. İstanbul Zeyrek'te bir cami ile medrese, Şehremini'nde bir mescid yaptırdığı bilinmektedir.

Sağlam bir kişiliğe sahip olan Çivizâ-de'nin, şeyhülislâmlığı döneminde çeşit-li siyasi ve içtimai olaylara katıldığı, bun-lara dair fetvalar verdiği kaynaklarda belirtilmektedir. Sadrazamların şeyhülis-lâmları ziyareti ilk defa 1584'te, Sadra-zam Özdemiroğlu Osman Paşa'nın pa-dişah emriyle Çivizâde'yi ziyaret etme-siyle başlamış ve daha sonra bu teamül haline gelmiştir. Sülûs ve nesih yazıda usta bir hattat olan Çivizâde'nin fetva-larında gösterdiği dikkat ve fetva met-ninin hazırlanmasındaki titizliği övülmüş-tür. Nev'izâde Atâî biyografisini verirken kendisinin yakınında bulunduğunu, ilmi ve dürüstlüğü ile örnek bir âlim oldu-ğunu belirtir. Teamül gereği muayyen süreler için tayin edilen kadıların "tev-kît" adıyla görevlerinde yapılan kısıntı-lardan dolayı mağdur edilmeyip bunun daha sonra değerlendirilmesi usulü ilk defa Çivizâde'nin zamanında uygulan-mıştır. Ayrıca askerî'lerin terekelerinin taksiminden dolayı alınacak ücretlerde düzenlemeler de onun döneminde ya-pılmıştır.

Nuruosmaniye Kütüphanesi katalo-gunda ve buna dayandığı anlaşılan bazı araştırmalarda (*İA*, III, 439; *EJ²* [İng.], II, 57) Çivizâde'ye atfedilen *Mecmû'atü'l-fetâvâ*'nın (*Fetâvâ*), babasına ait aynı adı taşıyan eserin bazı nüshalarıyla (Süley-maniye Ktp., Esad Efendi, nr. 958; Şehid Ali Paşa, nr. 1068) yapılan karşılaştırıl-ması sonucunda kitabın babası Muhyid-din Efendi'ye ait eserin eksik bir nüsha-sı olduğu anlaşılmıştır. Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde (nr. 1959) kendisine at-fedilen *Zübdetü Fetâvâ Kâdîhân*'ın ona aidiyeti ise, *Keşfü'z-zunûn*'da *Fetâvâ Kâdîhân*'ın meselelerinin Muhammed

ÇİVİZÂDE MEHMED EFENDİ

b. Mustafa es-Sûfî tarafından tertip edildiği ve eserde bunun Çivizâde Mehmed b. Şeyhülislâm Mehmed'in (ö. 995) isteği üzere yapıldığı şeklinde kaydedilen bilgi (II, 1227) göz önüne alındığında doğru olmalıdır. Kâtib Çelebi, Mehmed Efendi'nin İbn Nüceym'e ait *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*'e bir ta'likat yazdığını da haber vermektedir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 99).

BİBLİYOGRAFYA :

Selânikî, *Târih* (İpsirli), s. 85, 131, 142, 154, 167, 169, 183, 428; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 292-294; *Keşfü'z-zunûn*, I, 99; II, 1227; Naimâ, *Târih*, I, 109; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 444; *Devhatü'l-meşâyih*, s. 31-32; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 402-403; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmî*, I, 72; "Çivizâde Mescidi", *İst.A*, VIII, 4041; M. Cavid Baysun, "Çivi-zâde", *İA*, III, 439; V. L. Ménage, "Çiwi-zâde", *EJ²* (İng.), II, 56-57.

MEHMET İPŞİRLİ

ÇİVİZÂDE MUHYİDDİN
MEHMED EFENDİ

(ö. 954/1547)

Osmanlı şeyhülislâmı.

881'de (1476-77) doğdu. Menteşe vilâyetinden yetişen müderris ve hattat Çivi İlyas Efendi'nin oğludur. Küçük yaşta babasının ölümü üzerine amcasının himayesinde İstanbul'a gitti. Sarı Görez Mehmed b. Hamza, Moila Bâlî, Tâcizâde Sâdî Çelebi ve Fenârizâde Muhyiddin Efendi'den ders aldı; bu arada Kara Bâlî Efendi'ye intisap ederek onun müfidi oldu. Daha sonra ders vermeye başlayan Çivizâde Edirne'de Beylerbeyi, Bursa'da Ahmed Paşa ve Ferhâdiye medreselerindeki müderrisliği sırasında dikkati çekti. Ahmed Paşa'nın (ö. 1524) yeni inşa ettirdiği Çorlu Medresesi'nin değerli bir âlime tevcih edilmesiyle ilgili ferman üzerine burası Çivizâde'ye verildi. Ancak bir süre sonra Ahmed Paşa'nın Mısır'da valiliği sırasında isyan ettiğini öğrenince bir hainin medresesinde ders vermeyi reddederek İstanbul'a döndü. İstanbul'da Mahmud Paşa Medresesi, Edirne'de Üç Şerefeli Medrese ve tekrar İstanbul'da Sahn-ı Semân Medresesi'nde müderrislik yaptı. Bu sonuncu göreve tayini oldukça zorlu bir mücadele sonrası gerçekleşmişti. 935'te (1528-29) Sahn Medresesi boşalınca Çivizâde ile birlikte Kılıççizâde İshak Çelebi ve İsrâfilzâde de müracaat etmiş, Rumeli kazaskeri Fenârizâde Muhyiddin Efendi ile Anadolu kazaskeri Kâdirî Çelebi her üç adaydan, müsabaka imtihanı için belirlenen konularda birer risâle

yazmalarını istemiş, imtihanında Çivizâde'nin *et-Telvîh*'in "ta'n-ı râvî" bahsine dair yazdığı risâlenin üstünlüğü açıkça görülünce bu göreve getirilmişti (Mecdî, s. 447-448). Buradaki müderrisliği sırasında, bâtinî fikirlerinden dolayı öldürülen Oğlan Şeyh (İbrâhim Ma'sûkî) katlinin bir süre önce ondan yardım talep ederek halk arasında fitne ve huzursuzluğun arttığını, fikirlerinin incelenerek suçlu bulunması halinde idam edilmesi ni istemişti (Atâî, s. 89).

Çivizâde Muhyiddin daha sonra kadılık mesleğine geçti ve 934'te (1527-28) Mısır kadılığına tayin edildi. Burada bulunduğu sırada birçok cami ve medresenin tamerini sağlayarak halkın takdirini kazandı. 1537'de Anadolu kazaskerliğine getirildi. Sâdî Çelebi'nin ölümü üzerine 21 Şubat 1539 tarihinde şeyhülislâm oldu. Üç yıl dokuz ay bu görevde kaldıktan sonra 1542'de 200 akçe emekli maaşı ile azledildi. Şeyhülislâmlık makamından azledilmezlik prensibi böylece ilk defa Çivizâde'nin azliyle bozulmuş oluyordu. Kefevî, Çivizâde'nin dürüstlüğü ve ilmî yeterliliğinden bahsettikten sonra bazı konularda çok sert bir tutum takındığını ve alışlagelenin dışında fetvalar verdiğini, azlinin de bu yüzden olduğunu belirtir. Çivizâde'nin Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gibi İslâm tasavvufunun en tanınmış şahsiyetlerini aşırı şekilde tenkit etmesi, para vakfı (vakf-ı nûkûd) meselesine karşı çıkması, bilhassa abdest alırken mest üzerine mesh yapılması konusundaki sert muhalefeti tartışmalara yol açmış ve başta Ebüssuûd Efendi olmak üzere birçok âlimle fikir ayrılığına düşmüştür. Rumeli kazaskeri olan Ebüssuûd Efendi, önceki fakihlerin görüşlerine aykırı bulduğu Şeyhülislâm Çivizâde'nin bazı fetvalarını Dîvân-ı Hümâyûn'a getirerek ilmî açıdan reddetti. Bu gelişmeleri yakından takip eden Kanûnî Sultan Süleyman vezirlere emir verip bu konuları görüşmek üzere ulemâyı toplantıya çağırmalarını istedi. Devrin âlimleri sonuçta Çivizâde'nin hatalı olduğu kanaatine vardılar ve ferman gereği bu görüşlerini imzalı olarak da sundular (Lutfî Paşa, s. 390-392).

Çivizâde azledildikten sonra 950 (1543-44) yılında oğlu Mehmed Efendi ile birlikte hacca gitti. Dönüşünde ikinci defa Sahn-ı Semân müderrisliğine tayin edildi. 952'de (1545) Ebüssuûd Efendi'nin şeyhülislâm olması üzerine onun yerine Rumeli kazaskerliğine getirildi. An-

cak bu görevde bulunduğu sırada Kemalpaşazâde'yi bazı görüşlerinden dolayı kötülemesi birçok kimseyi rahatsız etti. Bu husus Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'ye bildirilerek konunun padişaha arz edilmesi istendi. Kanûnî, Çivizâde'ye verilecek cezayı Ebüssuûd Efendi'nin takdirine bıraktı. İdam edilme endişesiyle bir çavuşun evinde gizlenen Çivizâde başka bir diyara kaçmaya hazırlanırken çavuş tarafından yapılan bazı görüşmeler sonucu affedildi.

Muhyiddin Efendi Rumeli kazaskeri iken ikinci divanında rahatsızlanarak vefat etti (4 Şâban 954/19 Eylül 1547). Fatih Camii'nde Ebüssuûd Efendi'nin kıldırıldığı cenaze namazından sonra Eyüp Sultan Türbesi civarına defnedildi.

Eserleri. Çivizâde Muhyiddin Efendi'nin, fetvalarını ve devrin âlimleri arasında tartışmalara sebep olan fikir ve görüşlerini ihtiva eden başlıca eserleri şunlardır: *Fetâvâ* (bu eserin birçok yazma nüshası bulunmaktadır; meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 496); *Risâle fi'l-hudûd ve't-ta'zîr* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 512); *Risâle fi vakfi'd-derâhîm ve'd-denânîr alâ Risâleti Ebi's-Suûd* (Süleymaniye Ktp., Te-

Çivizâde Muhyiddin Mehmed'in *Fetavâ* adlı eserinin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1068)

